

ÇEVİRMEN NASIL BİR OKURYAZAR OLMALIDIR? (DİLBİLİM - ÇEVİRİBİLİM İLİŞKİSİ AÇISINDAN)¹

Arsun URAS YILMAZ²
Selim YILMAZ³,

Öz: Bu çalışmanın konusu, “okuma” ile “çeviri” eylemleri, dolayısıyla “okuryazar(lık)” ile “çevirmen(lik)” kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. “Çevirmen bir okuryazar mıdır?” sorusuna tatmin edici bir yanıt bulabilmek amacıyla, okuma ve çevirme eylemleri söylem dilbilimi açısından değerlendirilecektir. Bu amaçla, yazılı metni oluşturan “sözcük, sözce, söylem” gibi *parçasal unsurlar* (=segmental) çevirmen tarafından nasıl okunması ve yorumlanması gerektiği araştırılacaktır. Diğer yandan, burada amaçlanmayan ancak başka araştırmaya konu olabilecek sözlü dil metninin önemli bir bölümünü oluşturan konuşma diline özgü *parçaüstü unsurlar*, (=suprasegmental) yani sesle ilgili bürünsel (prosodie) faktörlerin de yeri geldiğinde çevirmen tarafından doğru okunması gerektiği konusuna kısaca değinilecektir. Ayrıca, bir metni okurken, bağlamın anlaşılmasında sözcelemin işlevi ile dilsel ve dildışı göstergelerin önemine de değinilecektir. Bu amaç doğrultusunda, *söylem çözümleme* yöntemi kullanılarak, sözce ve bölümlerinin nasıl okunup incelenmesi gerektiği, Türkçeden Fransızcaya çevrilen klasik bir romandan seçilen somut örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır. Ortak araçları dil olan “çevirmenlik” ile “okuyazarlık” eylem ve olguları arasındaki ilişkilerin irdeleneceği bu çalışma sonunda şu sorular aydınlatılmaya çalışılacaktır: 1. Çevirmen, okuryazar ise, nasıl bir okuryazar olmalıdır? 2. Çevirmen metnini nasıl okuyup incelemelidir? 3. Çevirmen dilbilimsel göstergeleri nasıl okumalıdır? Böylece sonuç olarak, söylem dilbilimi ve çeviri(bilim) değerlendirmeleri ışığında, başlıkta sorulan temel soru da ayrıntılı bir şekilde yanıtını bulmuş olacaktır. Çalışmanın kuramsal çerçevesine gelince, genel olarak çağdaş Fransız Dilbilimi ve Çeviribilim kuramlarından yararlanılacaktır. Disiplinlerarası bir yaklaşımla, Söylem Dilbilimi, Edimbilim (Pragmatik) ve Sözcelem alanlarını ilgilendiren bu araştırmanın bütüncesi yazınsal alandan

1 Bu çalışma, 12-14 Eylül 2012 tarihinde Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi bünyesinde gerçekleşen 21. Ulusal Eğitim Bilimleri (21. Yüzyılda Okuryazarlık ve Geleceği) Kongresinde sunulan ortak bildirimizin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş metnidir. Bu çalışma başka bir yerde yayınlanmamıştır.

2 Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü, Fransızca Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı. arsuny@yahoo.fr

3 Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü. selimyilmaz@marmara.edu.tr

seçilmiştir. Buna göre, araştırma bütüncemiz Orhan Kemal'in *Müfettişler müfettişi* başlıklı romanı ve bu yapıtın Jean-Louis Mattei tarafından yapılan Fransızca çevirisidir (*L'inspecteur des inspecteurs*).

Anahtar Sözcükler: Çeviribilim, Çevirmen, Söylem Dilbilimi, Gösterge Dizgesi, Okuryazar, Sözcelem.

Giriş

İki farklı dil ve kültür arasında yapılan bir çeviri her şeyden önce kaynak metnin doğru anlaşılması üzerine kurulu bir dilsel etkinliktir. Kaynak metnin anlaşılması da onu öncelikle ilk aşamada doğru okumak ve anlamaktan geçer. Metnin türüne göre okuma yöntemi de değişebilir. Bu nedenle, çeviri(bilim) kuramlarının çoğunun temelini “anlama” süreci oluşturur. Okumaya doğrudan bağlı olan bu süreç ise “biçim” ve “anlam” ilişkisinin bir bağlam çerçevesinde doğru algılanması ve irdelenmesi ile doğru orantılıdır. Hatta çeviri etkinliğinin ilk aşamasını oluşturması bakımından, bir dilsel ürün olarak ortaya çıkan aktarma çalışmasının niteliğini somut olarak etkileyen bir aşamadır. Çeviride okuma ve anlama eşzamanlı olarak gelişen bir süreç olduğuna göre, biz bu çalışmada çevirmenin okuduğunu anlayan iyi bir okur, ardından da anladığını aktarabilen iyi bir yazar⁴ olması gerektiğini anlatmaya çalışacağız. Bunun için, dilsel ve genelde edimbilimsel, yani pragmatik denilen metnin dışında kalan dildışı faktörler açısından nelere dikkat edilmesi gerektiğini somut örnekler üzerinden uygulamalı incelemeler yaparak göstermeye çalışacağız. Ancak, hemen burada belirtmeliyiz ki, metnin dışında kalan her türlü öge, gerek parçalar üstü unsurlar, gerekse dildışı etkenler, her ne kadar metin dışı olgular gibi görünseler de, çevirmen bunları incelerken daima bağlam içinde değerlendirmek suretiyle metinle ilişkilendirme yolunu seçmelidir. Başka bir deyişle, çeviri öncesi ve çeviri sürecinde “metiniçi” ve “metindışı” bölgeleri (=zone textuelle / zone hors-texte) çevirmen tarafından ilişisel bir dizgeyle irdelenmelidir.

Batı Dilbilim kuramlarından özellikle Fransız Dilbiliminde kullanılan “Sözcelem ve Söylem çözümlemesi” (fr. *énonciation et analyse du discours*)⁵ kuramından yararlanılacaktır (Culioli, Maingueneau, Delisle). Araştırma yöntemi olarak, bu kuramlar yazınsal metinler üzerinde uygulanarak, çeviri etkinliğinde metin okurken dikkat edilmesi gereken “dibilimsel göstergeler” üzerinde durulacaktır.

Bir çeviri ürünü olarak erek metnin elde edilebilmesi için, “kaynak” metni anlama sürecinin tam olarak gerçekleştirilmesi önceliklidir. Çevirmenin kaynak metinde bulunan “biçim-anlam” ilişkisine dayalı anlatım ve ifade türlerini erek dile uygun bir şekilde aktarabilmesi için “biçimbirimler” denilen somut

4 Zira çeviribilimci Nida'nın dediği gibi “kendisi kabul edilebilir bir biçimde yazı yazmayan kişinin, iyi çeviri yapabilmesi pek olası değildir”. (2008: 68).

5 Bu çalışmada Fransız Dilbilimi ve Çeviribilimi alanlarından yararlanıldığından, makalede geçen Söylem ve Sözcelem Dilbilimi ile ilgili bazı teknik terimlerin Fransızca karşılıkları, daha iyi anlaşılabilmeleri amacıyla, parantez içinde (=) işaretiyle verilmiştir.

biçimsel gösterge ve göstericilerin dilbilimsel açıdan nasıl işlediğini bilmek durumundadır. Başka bir deyişle, bu göstericilerin dilsel ve iletişimsel işlevlerini doğru algılamak, çeviri etkinliğinin nitel yönünü doğrudan etkileyecektir. Diğer yandan, kaynak metinde yer alan ve genel olarak “dilsel işaret” denebilecek bu göstergeleri erek dile aktarma çalışması da çevirmenin iyi bir okuryazar olması gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Burada kastedilen “okuryazarlık”, *okuma-yazma* beceri sahibi olmaktan ziyade, bir çevirmende zaten bulunması gereken “okur” ve “yazar” niteliklerinin düşünsel, bilişsel (=cognitif) ve entelektüel çerçeve bakımından mümkün merteye azami seviyede olmasıdır. Diğer bir deyişle, “okuryazar” terimi veya niteliği bir çevirmen açısından “okuryazar edinciden” (=compétence) ziyade “okuryazar edimi” (=performance) anlaşılmalıdır. Dolayısıyla, okuryazar kompetansı veya edinci zaten var olması düşünülen çevirmende, asıl bakılması gereken nitelik “okuryazar performansı” olmalıdır.

Çeviri etkinliğine başlamadan önce, çeviri sürecinin ilk aşamasını oluşturan kaynak metnin anlaşılmasını kolaylaştıracak diliçi incelemenin dilbilimsel açıdan nasıl yapılması gerektiği üzerinde durulacaktır. Tartışmaya açarak aydınlatmaya çalışılacak sorunsal şu iki sorudan oluşacaktır: 1. Çeviride dikkat edilmesi gereken dilbilimsel (dil ≠ dildışı) göstergeler nelerdir? 2. Çevirmen nasıl bir okuryazar olmalıdır?

Çalışmamıza öncelikle çeviride okumanın yeri ve önemine değinmek amacıyla, başka bir deyişle çevirmen için okumanın ne anlama geldiğini anlatabilmek için, çeviri amaçlı metnin nasıl okunması gerektiği ve bu doğrultuda kaç çeşit okuma süreci olduğuna kısaca değineceğiz. Çeviri etkinliğinin merkezine okuma eylemini yerleştirecek olursak, çeviri etkinliğine geçmeden önceki süreci ve çeviri sürecini kapsayacak şekilde, yani öncesi ve sonrası ile çeviri çalışmasını üç evreye ayırmak mümkündür: 1. Okuma öncesi (edimbilimsel yaklaşım), 2. Okuma süreci (bağlamsal yaklaşım), 3. Okuma sonrası (dilbilimsel/çeviribilimsel yaklaşım). Çevirmenin performansını doğrudan etkileyebilecek özellikte olan bu yaklaşımlar sentezi, ortaya çıkacak çeviri ürünün niteliğini belirleyen “edimsel yaklaşımı”, yani ister istemez performansa dayalı bir çeviri tutumunu beraberinde getirecektir. Burada asıl amaçlanması gereken durum, çoğunlukla istem dışı gelişen performans odaklı bu edimsel tutumun daha çok bilinçli bir çevirmen tutumu haline dönüşebilmesidir.

1. Okuma öncesi süreç (edimbilimsel yaklaşım)

Çevirisi yapılacak metin okunmadan önce yazarı veya üreticisi hakkında bilgi edinilmelidir. Pragmatik bir yaklaşımla ilgili metne ilişkin bir takım bilgilerin elde edilmesi, kuşkusuz metnin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Okumaya geçmeden önce ulaşılmaması gereken bu bilgiler arasında şunları sayabiliriz: metni üreten kişi veya kişiler (gönderici), metni okuyacak olan kişi veya kişiler (alıcı), metnin olduğu dönem ve topluma ait yer ve zaman bilgileri. Dilbilim ve Çeviribilimde, bu tür bilgilere genel olarak “dildışı unsurlar” adı verilir. Çeviri sürecine geçmeden, hatta metni okumaya

başlamadan önce, çevirmen üzerinde çalışacağı metin ile ilgili bir ön araştırmada bulunarak bu dildışı unsurlara mümkün olduğunca ulaşması ve bu yöndeki bilgileri elde etmesi gereklidir.

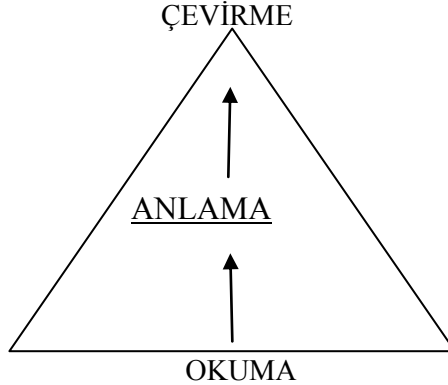
2. Okuma süreci (bağlamsal yaklaşım)

Okuma öncesindeki edimbilimsel yaklaşımdan sonra, okuma safhasına geçilir. Okuma sürecini genel olarak üç aşamalı okuma şeklinde ayırmak mümkündür.

2.1. Birinci okuma (Konuyu anlama)

Birinci okuma konuyu anlamak amacıyla yapılan okumadır. Çevirmenin metni ilk kez okuduğu bu safhada, herhangi bir dilsel araştırma yapılmaz, metin düz bir şekilde anlama amaçlı olarak okunur. Dilbilimsel bir yaklaşımla bakıldığında burada “okuma” (=lecture) ile “anlama” (=compréhension) arasında yoğun bir dilsel ilişki söz konusudur. Zira, “okuma” eylemi çeviri etkinliğinin bir parçasıdır, ancak “anlama” bu etkinliğin sonucunu doğrudan etkileyen bir eylemdir. Dolayısıyla, “anlama” çeviriyi olumlu veya olumsuz yönden etkileyen belirleyici bir bilişsel olgudur. Dile ilişkin bu kavramlar arasındaki bağıntıyı bir sıralamaya koyacak olursak, okumanın sonucunda anlama, anlamanın sonucunda ise çevirme eyleminin gerçekleşmesi gereklidir.

Şekil 1: “Okuma → Anlama → Çevirme” bağıntı üçgeni

2.2. İkinci okuma (Diliçi / dilsel inceleme)

Birinci okuma tamamladıktan sonra dilsel incelemenin yapıldığı ikinci okuma sürecine geçilir. Bu diliçi incelemede (=analyse interlinguistique), metinde geçen ve tümceye karşılık gelen sözce yapıları, sözceleri oluşturan bölümler ve belirgin göstergeler daha dikkatli bir şekilde notlar alınarak okunur.

2.3. Üçüncü okuma (okuyarak aktarma)

Son olarak üçüncü okuma sürecinde çevirmen artık aktarma amacı güderek metni okumaya geçer. Çeviriyi gerçekleştirme eylemine geçildiği bu sürece “aktarma süreci” (=processus de lecture) de denebilir.

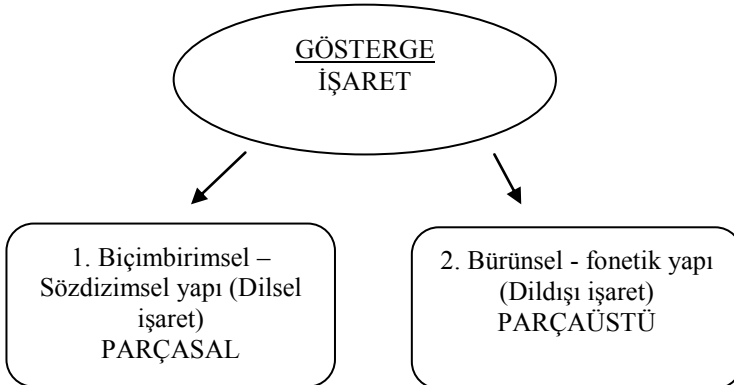
3. Okuma sonrası süreç (dilbilimsel/çeviribilimsel yaklaşım ve çeviri)

Okuma sonrası süreçte, disiplinler arası olmak üzere bir dilbilim ve çeviribilim yaklaşımı olmalıdır. Böyle bir yaklaşımla birlikte çeviri süreci başlar ve söz konusu aktarma gerçekleşir. Bu süreç, dilsel inceleme ve yorumlamanın iyi bir şekilde gerçekleşmesine bağlıdır. Buna istinaden, çevirmenin sadece çeviribilim değil, aynı zamanda bir dilbilim yaklaşımı olmalıdır. Sözce ve söylemleri okumak, anlamak ve kavramak bu açıdan son derecede önemlidir. Bununla birlikte, sözcenin ne olduğunu, hangi bölümlerden oluştuğunu bilmek, sözcenin içerdiği dilsel ve dildışı göstergeleri sözcelem ve pragmatik açıdan yorumlayabilmek, çeviri etkinliğinde belirgin ve etkin bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, çevirmenin böyle bir yaklaşımda bulunabilmesi, kendisi için kuşkusuz azımsanmayacak bir avantaj sağlar ve çevirinin kalitesini de olumlu yönde etkiler.

3.1. Sözce/lemi okumak

Her şeyden önce, çevirmen bağımsız “tümceleri” değil, belirli bir bağlam içinde yer alan “sözceleri” okuduğunun bilincinde olmalıdır. Yani burada tümce zincirinden ziyade sözce zincirinden söz etmek gerekir. Sözcelem durumu çerçevesinde sözceler arka arkaya gelerek ve birbiriyle bağımlı bir şekilde anlamsal bir ilişki kurarak söylemleri oluştururlar, söylemler de aynı dilsel dizge içinde metinleri meydana getirirler. Bu nedenle, çeviride ister sözcük olsun, ister sözce veya söylem olsun, aktarılan dildeki eşdeğer arayışında, biçimbirimler bağımsız düşünülmemeli, aksine anlamsal bir ilişki ve bağlam çerçevesinde söylenenden önce ve sonrasına bakılmalıdır. Bu nedenle aktarılabilecek biçimbirimin içinde bulunduğu bağlam mümkün olduğunca geniş tutulmalıdır. Dilbilim açısından bakıldığında, bir dilsel eylem olarak çeviri, sözcük ve tümceleri başka bir dile aktarmadan ziyade, aslında öncelikle bağlamı çözmeye, sözce ve söylemleri çözümleme etkinliğidir. Kısaca belirtmek gerekirse, sözceleri okumak aslında “göstergeleri” okumak, sözceleri çevirmek ise “göstergeleri” çözümlenektir. Burada “gösterge” terimini en geniş anlamıyla hem biçimbirimsel ve sözdizimsel (dilsel işaret), hem de bürünsel (dildışı işaret) yapıları ve özellikleri ile değerlendirmek gerekir.

Şekil 2: Gösterge / işaret olgusunun içeriksel özelliği

Yazılı metinlerde konuşmaların geçtiği kesitlerin bürünsel yapıları (sesle ilgili), bir okuyucu olarak çevirmenin metnin konusunu ve bağlamını doğru algılamasını ve irdelemesini etkileyen bir olgudur.⁶ Bu durumda, çevirmen kendini yazarın yerine koyup söylemek isteneni ve verilmek istenen iletiye (=message) ulaşabilmesi için algısını en üst seviyeye çıkarmaya çalışmalıdır. Çeviri etkinliğinin en zorlayıcı kısmı, dolayısıyla çevirmenin en zor görevi, yazarın veya iletiyi üreten göndericinin duygu ve düşüncelerine erişebilmesi ve mümkün olduğunca onun hislerini yaşayabilmesidir.⁷ Metin okumanın sözce okumak olduğunu, sözce okumanın da gösterge ve işaret okumak olduğunu aşağıdaki tabloda kısaca özetledikten sonra, somut örneklerle incelemeye geçebiliriz.

Tablo 1: Okuma ve çevirme eylemleri

OKUMA	ÇEVİRME
Metin okumak → Sözce okumak	Metin çevirmek → Sözce çözümlmek
Sözce okumak → Gösterge okumak	Sözce çevirmek → Gösterge irdelemek
= Sözce/lemi okumak bağlamı okumaktır	= Sözce/lemi çevirmek bağlamı çevirmektir

“Okuma” ve “Çevirme” eylemlerini özetleyen yukarıdaki tablonun incelenmesi, “Dil – Çeviri” olgularının ilişkisi ile birlikte “Dilbilim – Çeviribilim” alanları arasındaki bağlantı kapsamında bir ilişkiler dizgesinin olduğunu ve bunun çeviri etkinliği için dizgesel bir temel oluşturduğunu gösteriyor. Şimdi bu ilişkiler dizgesini oluşturan dilsel kavram ve olguları bir tablo halinde özetleyelim. Aşağıdaki tabloda, Dilbilim ve Çeviribilim arasında olduğu gibi, her iki sütunda yer alan terimler arasında hem bağlantılı hem de bütünlüyci bir ilişki olduğunu vurgulamak gerekir.

Tablo 2: Dil(bilim) ve Çeviribilimde ilişkiler dizgesi

DİL(BİLİM) - ÇEVİRİ(BİLİM) ORTAK TERİMLERİ	
SESLER	SÖZCÜK
SÖZCÜK	SÖZ ZİNCİRİ
SÖZCE	SÖYLEM
METİN	GENEL BAĞLAM

6 Nida sözlü dil metnlerinin çözümlenmesinin daha zor olduğunu şu sözlerle vurgular: “Genellikle bir kaynak dil metninin çözümlenmesi, sanıldığından daha karmaşık bir görevdir”. Metin sözlüyse, tüm sessel etkenler göz önüne alınacak demektir; örneğin, sesletme, bağlantılar, bitiriş vurguları; çoğu zaman da el kol hareketleri, ses tonları ve duraksamalar gibi önemli tamamlayıcı özellikler, ilgili özelliklerin hepsi bulunduğu zaman bile o anda sürüp giden, akan bir metnin çabucak çözümlenmesi sorunu vardır” (Çeviri Seçkisi, 2004: 68).

7“Güç bir iştir çeviri, az çok özgün nitelikteki metinle kaleme almaktan daha kolay değildir, ama olanaksız da değildir.” (Paz, 2004: 101).

SÖZCELEM	PRAGMATİK
OKUMA	ÇEVİRME

Tablo 3: Okuma ve çeviri sürecinde bağlantılı dilsel olgular

OKUMA EYLEMİNDEN → ÇEVİRİYE GEÇİŞ
SESLER → SÖZCÜK → SÖZ ZİNCİRİ → SÖZCE → SÖYLEM → METİN → GENEL BAĞLAM → SÖZCELEM → PRAGMATİK

3.1.1. Düz sözceler

Bir metnin sözcelerden oluştuğunu düşünecek olursak, metin okuma eylemini sözceleri okuma ile özdeşleştirebiliriz. Çeşitli sözce ulamları olduğu bilinen bir gerçektir. Bunlar arasında, bir metinde sayıca fazla olmalarından dolayı düz sözceler önemli bir yer tutar. Diğer yandan, ünlem sözceleri, soru sözceleri, olumsuz sözceler, deyimsel sözceler gibi sentaks yapıları ve semantik içerikleri farklı sözce türlerini de sayabiliriz. B. Vardar'ın (1998: 189) “sözce” tanımına bir göz atalım: “*Bir konuşucunun ürettiği, iki susku arasında yer alan söz zinciri parçası; sözceleme edimiyle ortaya çıkan söylem*”.

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi, bir sözcenin hem sözdizim hem de anlambilim açısından çözümlenebilir ve bağlamını anlayabilmek için mutlaka söylem dilbilimi çerçevesinde sözcelem kuramı ile düşünmek gereklidir. Buradan hareketle, çeviri etkinliği açısından düşünüldüğünde, düz sözceleri okumak ve çevirmek aynı zamanda sözcelemi ve bağlamı okumak ve çevirmek anlamına gelir. Dolayısıyla, düz sözcelerin çevirisi hedef dil ve kültürüne uygun olabilecek şekilde ekinel ve bağlamsal çevirisinden başka bir şey değildir. Şimdi düz sözcenin parçasal (=segmental) ve parçaüstü (=suprasegmental) yapılarını ele alalım. Sözdizimsel yapısı itibariyle bir sözce başlıca iki bölümden oluşur ki bunlar konu (=thème) ve yorum (=rhème) bölümleridir.

Bazı sözcelerde verilmek istenen iletinin içeriğine (=le contenu du message) ve bağlama göre konu bölümü olmayabilir ancak yorum bölümü olmayan sözce olmaz. Diğer bir deyişle, bir sözdizimsel yapıda yorum bölümü yoksa burada bir sözceden söz edemeyiz, bu ancak tamamlanmamış veya eksik kalmış bir sözce (=énoncé inachevé) kapsamına girebilir. Bazı yazınsal metinlerde ve sözlü dil yapısına özgü olarak, sözcelemsel bağlamın (=contexe énonciatif) durumuna göre, geleneksel dilbilgisinde “devrik yapı” olarak bilinen sözcelerde yorum bölümünden ve yüklemden sonra üçüncü bir bölümden söz edebiliriz: Yüklem sonrası bu bölüme (=constituant post-prédicatif) “artyorum” veya “yorum sonrası unsur” (=postrhème) adını verebiliriz.

(1)Konu ve yorum bölümleri olan düz sözceye bir örnek verelim:

TR- Uydurma doktor, uydurma hâkim, uydurma subay olayları gazetelerde sık sık okunur,	gülünür, sonra da unutulurdu. (MM, 394)

FR- On lisait souvent dans les journaux des histoires de faux docteurs, de faux juges, de faux officiers,	On en riait, et puis on oubliait. (LDI, 393)
KONUSAL ÇERÇEVE (thème/topic) KİPSELLİK (modalité) “MODUS”	YORUMSAL ÇERÇEVE (rhème) ÖZNELLİK (subjectivité) “DICTUM” ⁸

3.1.2. Ünlem sözceleri

Ünlem sözceleri konuşan öznenin sözclem anındaki duygularını barındırdığından, konuşma zincirinde geçen yoğun duyguları anlamak için, bu sözceler okunurken daha dikkatli ve inceleyici bir gözle okunmalıdır. Daha sonra, bu duyguları barındıran ünlem sözceleri, hedef dil ve kültürde benzer etkiyi yaratmak veya kaynak dildeki etkiye mümkün olduğunca yaklaşarak aktarılmalıdır. Aşağıdaki örneği inceleyecek olursak, Türkçe verilen ünlem sözcelerinin hem biçim (soru sözceleri) hem de anlam açısından benzer etkiyi Fransızca çeviride verildiği görülmektedir:

(2)

TR- <i>Bu ne pislik?</i> Sonra çevik bir davranışla döndü, kirli duvarları işaret etti: - <i>Bu ne rezalet!</i> Şu duvarların suratsızlığına bak! Müşteriye karşı bu ne lâubalilik? Buraya sağlık ekipleri gelmiyor mu? Kontrol etmiyorlar mı? Ediyorlarsa neden kapatmıyorlar? (MM, 6)
FR- <i>Qu'est-ce que c'est que cette saleté?</i> Ensuite, il se tourna lestement et montra les murs sales: - <i>Qu'est-ce que c'est que ce scandale-là?</i> Regardez le manque de soin dont font l'objet ces murs! Quel est donc ce manque de respect pour le client? Les équipes de santé ne viennent-elles pas ici? Ne procèdent-elles pas à des contrôles? Et si elles le font, pourquoi ne ferment-elles pas cet établissement? (LDI, 2)

3.1.3. Deyimsel / Biçimsel sözceler

Deyim içerikli sözcelerin okunması, anlaşılması ve aktarılması kolay değildir. Zira Türkçe ile Fransızca dilsel olduğu kadar kültürel açıdan da çok derin farklılıklar gösterir. Bu nedenle, deyimsel sözceler çevirmeni en çok zorlayan sözc türleridir. Her deyimi, benzer düşünce tarzı ve yaklaşımla vermek mümkün olmayabilir. Bu durumda, çevirmen yazarın vermek istediği anlamı aktarabilmek amacıyla deyim dışına çıkararak farklı bir yol seçebilir. Başka bir deyişle, kaynak dildeki biçim ve biçemin dışına çıkararak, örneğin düz bir sözc kuruluşu seçebilir.

⁸ Bu dilbilim terimleri, Bally (1965), Ducrot (1993) ve Culioli (1990) gibi Fransız dilbilimciler tarafından öne sürülüp söylem ve sözclem dilbilimi çerçevesinde irdelenmiştir: Bu çerçevede, “kip öznesi” (=sujet modal) ve “sözclem öznesi” (=sujet énonciateur) kavramları, “kipsellik” (=modalisation) ve “öznellik” (=subjectivité) gibi dilbilimsel olgular ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır.

Böylece çevirmen deyimisel sözcelerin çevirisinde biçimsel eşdeğerlik olmazsa, bağlamsal eşdeğerlik arayışına girer. Daha açık bir ifadeyle, elbette her çevirmenin bir yaklaşımı olabilir, ancak bir metinde bir deyim okunmuş ise, öncelikle hedef dilde de okurun bir deyim okuyabilmesi amaçlanmalıdır; dolayısıyla çevirmenin önceliği yine bir deyim olarak aktarmak olmalıdır. Çünkü sözcelerin çevirisinde yapılan yapısal değişiklikler beraberinde anlamsal etkinin azalmasına ya da kaynak dilde verilmek istenen etki sözden uzaklaşılmasına neden olabilir. Çeviride, eşdeğerlik türleri arasındaki geçişler anlamsal açıdan riskli olabilir. Mesela, biçimsel eşdeğerlikten kültürel (ekinsel) eşdeğerliğe geçişte sınırların ayarlanamaması veya aşırı zorlanması, okuyucunun gözünde sorun yaratabilir. Burada asıl amaç, anlamsal ve bağlamsal eşdeğerlik arayışı olmalıdır.

(3)

TR- Allah sizin gibi büyüklerimizi *başımızdan eksik etmesin*. (MM, 9)

FR- Qu'Allah *ne nous prive pas* de grands personnages de votre sorte, ni nous ni nos puissances. (LDI, 5)

(4)

TR- *Lâf* aramızda, haber Vali üzerinde *yıldırım tesiri* yaptı! Dedi. *Neye uğradığımı bilemedi. Eli ayağı çözüldü*. (MM, 170)

FR- *Entre nous*, la nouvelle a fait un *effet foudroyant* sur le Préfet dit-il. *Il n'a su où donner de la tête. Il a eu très peur*. (LDI, 169)

(5)

TR- Adam baktı ki olmayacak, “*Allah belâni versin kör cenabet!*” diye arabaya atladı, dizginlere hırsla sarıldı, kırbacını hırsla şaklattı: - *Deheey!*.. (MM, 64)

FR- L'homme vit qu'il n'y avait rien à faire. “*Qu'Allah te donne ta puntion, salope borgne!*” dit-il, puis il sauta dans la voiture, s'empara avec ressentiment des rênes et fit claquer, toujours avec ressentiment, son fouet: - *Hue!* (LDI, 61)

(6) Aşağıdaki örnekte deyim sözcük sözcüğe çevrilmiş “İşte buraya kertiyorum” ifadesi için de dipnot ile açıklama verilmiştir:

TR- “-Ağlama hiç ağlama. *Tilkinin dönüp dolaşacağı yer kürkçü dükkânıdır*. İşte buraya kertiyorum, (...) (MM, 337)

FR- “-Ne pleure pas, ne pleure pas. *Le renard aboutit toujours fatalement à la boutique du fourreur*. Voilà, je fais une trace ici et je prends date, (...) (LDI, 334)

Ayrıca, kültürel olgular konusunda, çevirmen Fransızca karşılığı veya anlamca yakın bir ifade bulamadığı zaman Türkçe sözcüğü olduğu gibi verip bir dipnotla açıklamalarda bulunmuştur. Bu yöntem, kaynak dilin kültürü ile hedef dilin kültürü arasında çok farklılıklar olduğunda eşdeğerlik bulamama sorununa bir çözüm olarak çeviride sıkça başvurulan bir yöntemdir. Çevirmenin dipnot yöntemi aynı zamanda anlamsal karmaşayı önleyerek hedef kitle okurunun

kaynak metinde geçen sözcük veya ifadeyi daha rahat anlamasını sağlayan etkili bir yöntemdir. Kültürel unsur ve ifadelerin yoğun olmasından dolayı, “Müfettişler Müfettişi” romanının çevirmeni dipnot yoluna sıkça başvurmak durumunda kalmıştır. Çevirmen, eserin Fransızca çevrisinde 20’den fazla dipnot kullanmıştır. Birkaç örnek verecek olursak, “Bamya, taskebab, pastırma, tarama, imambayıldı, börek, lokum” gibi yiyecekler ile ilgili sözcüklerin yanı sıra, “abi, abla, teyze, hanım” gibi hitap sözcükleri ve “maşallah, elham, mümmeyiz, fatiha” gibi dinî içerikli sözcükler, çevirmen tarafından olduğu gibi verilip dipnotlar ile açıklama getirildiğini görüyoruz. Fakat, ilgi çekici olan yine yiyeceklerle ilgili olan, “börek” sözcüğü hariç şu sözcükleri çevirmenin Fransızcaya birebir yani sözcük sözcüğe çevirmiş olmasıdır: “Yaprak dolması (=feuilles de vignes farcies), Tatarböreği (=börek à la Tartare), Dilberdudağı (=les lèvres de la bien aimée)”.

4. Göstergeleri okumak

Çevirmen göstergeleri nasıl okumalıdır? Burada göstergelerin nasıl okunması gerektiği konusuna söylem dilbilimi açısından bir açıklama sunmaya çalışılacaktır. Sözcenin oluşumunda bir takım dilbilimsel göstergeler vardır. Bunlar genel olarak “biçimbirim” ve “anlambirim” (*parçasal göstergeler*) olarak iki gruba ayrılmakla birlikte, sözlü dilde oluşturulan sözcelerde bu iki birime ek olarak “sesbirim” ve “bürünbirimler”den (*parçaüstü göstergeler*) de mevcuttur. Bir dilbilimci kadar olmasa da, okuma sürecinden başlayarak çeviri sürecine geçene kadar, çevirmen bu göstergeler üzerinde titizlikle durup düşünmelidir.

Paz (2004: 103) “dil-gösterge” kavramlarının ilişkisini şu şekilde betimler: “*Bir yandan göstergelerin devingenliğini belli bir anlamı saptama eğilimi karşılarken, öte yandan anlam çokluğu, belli göstergelerin saptanmasıyla karşılanır. Buna göre, devingen ve belli ölçüde birbirinin yerini tutabilen göstergelerden oluşma bir dizgedir dil: Bir sözcüğün yerini bir başka sözcük tutabilir ve her tümce, bir başka tümce ile anlatılabilir (bir başka tümceye çevrilebilir).*” Bu açıklama kapsamında, dildeki göstergeler dinamiği göz önüne alınarak, sözce üzerinde anlamsal ve söylemsel bir inceleme ve çözümleme çalışması mutlaka yapılmalıdır. Bu duruma bir benzetme yapmak gerekirse, satranç oyununda uzun uzun düşünerek yapılan bir hamle ile tersine acele karar verilen bir hamle arasındaki farkı verebiliriz.

Nida’ya (2004: 69) göre bir metnin anlamsal çözümlemesi 5 aşamada gerçekleşebilir: “*Metnin doğru biçimi bir kez saptandıktan sonra, anlamının incelenmesine geçilmelidir. Bu süreç, kolaylık sağlamak üzere birkaç aşamaya bölünerek tamamlanabilir. Anlamsal çözümleme aşamaları temelde şöyle tanımlanabilir: 1. Tek tek ele alınan birimlerin sözlüksel-dilbilgisel özellikleri; 2. Söylem bağlamı; 3. Bildirişim bağlamı; 4. Kaynak dilin ekinsel bağlamı; 5. Amaç dilin ekinsel bağlamı.*”

4.1. Tekrarlanan göstergeler

Dilsel oluşumlardan “tekrarlamalar” sözcelerin anlamını etkileyen belirleyici göstergelerdendir. Sözcenin her sözdizimsel bölgesinde yer alabilen tekrarlamalar biçimbirim olarak sözcükler üzerinde gerçekleşir ve sözcenin anlamının çözümlenmesini kolaylaştıran unsurlardır. “Tekrarlamalar” okuyucunun dikkatini sözcenin belli bir noktasına çekme görevini üstlendiğinden, dilbilimsel işlev olarak buna “odaklama” veya “pekiştirme” (=focus/focalisation) adı verilebilir. Sözcelem kuramı açısından bakıldığında, tekrarlamalar iyi okunup çözümlenebilirse sözcenin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Böylece, çeviri sürecine girildiğinde tekrarlamanın gerçekleştiği sözce hedef dil ve kültürüne uygun olarak aktarılabilir. Aşağıdaki birinci örnekte, yazar yüklemi 3 kez tekrar ederek okuyucunun dikkatini tümcenin eylemi (“süzmek”) üzerine çekmek istemiştir. Tekrarlanan unsur yüklem olduğuna göre, bu sözcede *yüklem üzerinde odaklama* veya *yüklemsel odaklamadan* (= focus sur le prédicat) söz edebiliriz. İkinci örnekte ise tekrarlama hadisesi, ayakkabı sesinin tasvirinden ibaret olup, burada da okuyucunun dikkatini çekmeyi hedefleyen yazara sadık kalan çevirmen tekrarlama olgusunu yok saymamıştır. Her iki örnek bize gösteriyor ki, “çevirmen sadakati” somut göstergelere yansımıştır. Buna istinaden, bu örnekler çerçevesinde “sadık çeviri” olgusu veya yaklaşımı, *biçimbirim / sesbirim* özellikli göstergeler üzerinden teyit edilebilir.

(7)

TR- Çok iri bir patatesi hatırlatan şarapçıyı *süzdü, süzdü, süzdü*. (MM, 7)

FR- Il *foudroya* du regard le matsroquet qui ressemblait à une gigantesque patate. (LDI, 3)

(8)

TR- Çift kösele sarı iskarpinleriyle şaraphane betonunda *zut zut zut*..diye, hiç ama hiç kimseye bakmadan, oradakileri adamdan saymadan, tâ dibe, dipteki peykenin yanına gitti. (MM, 5)

FR- Avec ses escarpins jaunes à doubles semelle qui faisaient “*ziit ziit ziit*” sur le béton du débit de vin, sans regarder personne, mais vraiment personne sans considérer comme des êtres humains ceux qui étaient là, il alla jusqu’au fond, tout au fond de la pièce, près de la banquette qui s’y trouvait. (LDI, 2)

4.2. Uzatılan göstergeler (ses, ünlü, ünsüz)

Sözcelerde sıklıkla karşılaşılan diğer bir bürünsel oluşum “uzatmalar” adını verdiğimiz sözlü dile özgü dilbilimsel bir olgudur. Uzatmalar, ünlü/ünsüz, sesli/sessiz olmak üzere her türlü sesbirim üzerinde görülebilir. Bu gösterge, sözcenin anlamına ünlemsel bir değer yükler ve ilgili sözcenin bir konuşma zincirinin bir parçası olduğuna yönelik önemli bir işarettir. Bu göstergelyi çevirmen iyi okuyup çözümleyebilirse, yazarın vermek istediği anlamsal unsura veya söylemek istediği olguya (=le vouloir dire) yaklaşması kolaylaşacaktır. Bu

nedenle, çeviri sürecine geçmek üzere okunan ilgili söz zincirinin (=chaîne parlée) üzerinde bir söylem çözümlemesi (=analyse discursive) çalışması yapmak gerekir.

(9)

TR- *Pekiyy*.bu muhterem, bu çok muhterem zevatın mânevî huzurunda utanmıyor musun *kii*, bir muhalif partili mecburiyeti içinde, partinin aziz liderlerinin resimlerini şu müstekreh duvarlara lâyük görüyorsun? (MM, 8)

FR- *Trrrèès* bien... n'as-tu pas honte, dans la présence morale de ces personnes vénérables, très vénérables, comme si tu étais quelqu'un du parti de l'opposition, de juger dignes de ces murs dégoûtants les représentations des respectables leaders du parti? (LDI, 4)

(10)

TR- Yoook! dediler. Olamaaaz! (MM, 8)

FR- Noooooon! C'est im – pos – si – ble! (LDI, 5)

Sonuç

Bu araştırmayı birkaç kelime ile özetleyecek olursak “*sözceleri okumak sözcelemi okumaktan geçer*” diyebiliriz. Burada “sözcelem” terimi ile kastedilen metinsel bağlamın belirli alt bağlamlara indirgenmesidir. Daha açık bir ifadeyle, gönderici ile alıcı arasındaki etkileşimde (yer, zaman, durum) geçen iletinin anlamının çözümlenmesi amacı ile irdelenen bağlamdır. Sözcelemin okunması ve aktarılması ise ancak göstergelerin (dilsel ve dildışı) doğru okunması ve anlaşılması ile mümkün olabilir.

Burada, çevirmen söz zincirlerinde yer alan sözce ve söylemleri daha bilinçli ve titiz bir şekilde okunmalıdır. Böyle bir okumanın gerçekleşebilmesi ise söylem dilbilim çerçevesinde *söylem çözümlemesi* yaklaşımı ile mümkün olabilir. Söylem çözümlemesi yaklaşımında, çevirmen öncelikle *sözce ve sözcelemin* ne olduğunu bilmelidir. Sözcenin bölümlerini ve gösterge sınıflarını ayırt edebilmeli, bu dilsel unsurları inceleyerek yorumlayabilmelidir. Söylem dilbilimi kapsamında söylem çözümlemesi yapılabilmesi için çevirmenin metni inceleyici bir gözle neredeyse bir dilbilimci gibi bilinçli bir okuma sürecini gerçekleştirmesi kendisi için çok önemli bir avantaj oluşturacaktır. Bunun yanı sıra, çevirmen aynı zamanda okuyup anladıklarını kâğıda dökmeyi bilmelidir ki bu da kaleminin güçlü olması anlamına gelir.

Sonuç olarak, çalışmamızın başlığında sorduğumuz soruya dönecek olursak, yanıtımızı şu şekilde verebiliriz: “Evet, kuşkusuz çevirmen her şeyden önce iyi bir okuryazar olmalıdır”. Ama nasıl bir okuryazar olmalıdır? Metnin sözcelemini iyi okuyabilen, sözcelerin bağlamını ve göstergelerini çözümleyebilen, yazarın söylemek istediklerini anladıktan sonra ise, hedef dile iyi yazabilen (hedef kültüre uygun aktarabilen) bir okuryazar olmalıdır. Kısaca, çevirmen daima “yeniden yazmak” üzere okuyan bir okuryazar bilinci taşımalıdır. Çalışmamızı Octavio Paz’ın (2004: 103) “okuma-çeviri-eleştiri”

eylemlerini ilişkilendiren şu sözleri ile tamamlayalım: “Çevirmenin çalışması, (...) okurun ve eleştirmenin çalışmasına benzer: Her okuma bir çeviri eylemi, her eleştiri, parça parça da olsa, bir yorumdur. Ancak okuma, aynı dil içerisinde gerçekleştirilen bir çeviri eylemidir(...)”

KAYNAKÇA

- Culioli, A. (1990). *Pour une linguistique de l'énonciation*. Paris: Ophrys.
- Chiss, J.L. (2006). *Charles Bally (1865–1947) Historicité des débats linguistiques et didactiques*. Louvain-Paris: Edition Peeters.
- Delisle, J. (2001). *Çeviri yöntemleri için söylem çözümlenmesi*. (Çev. J. Ümran Derkunt). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları: 666.
- Ducrot, O. ve Schaeffer, J. M. (1995). *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris: Editions du Seuil.
- Eco, U. (2006). *Dire presque la même chose*. (İtalyancadan Çev. M. Bouzaher). Collection Le Livre de Poche. Paris: LGF. Editions Grasset.
- Eruz, S. (2003). *Çeviriden çeviribilime*. İstanbul: Multilingual.
- Göktürk, A. (2006). *Çeviri: dillerin dili*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göktürk, A. (1997). *Okuma uğraşı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kemal, O. (1970). *Müfettişler müfettişi*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Kemal, O. (1995). *L'inspecteur des inspecteurs*. (Çev. Jean-Louis Mattei). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi.
- Kocaman, A. ve Osam, N. (2000). *Uygulamalı dilbilim – Yabancı öğretimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Hitit.
- Ladmiral, J-R. (1994). *Traduire: théorèmes pour la traduction*. Paris: Gallimard.
- Lederer, M. (1994). *La traduction aujourd'hui*. Paris: Hachette.
- Mazière, F. (2005). *L'analyse du discours*. Collection: Que sais-je? Paris: PUF.
- Nord, Ch. (2008). *La Traduction: une activité ciblée*. Introduction aux approches fonctionnalistes. (Traduit de l'anglais par Beverly Adab). Arras: Artois Presses Université.
- Oustinoff, M. (2003). *La traduction*. Collection: Que sais-je? Paris: PUF.
- Rıfat, M. (Ed). (2004). *Çeviri seçkisi II. Çeviri(bilim) nedir?* İstanbul: SEL Yayıncılık: 371.
- Rıfat, M. (Ed). (2010). *Göstergebilim, dilbilim ve çeviribilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: SEL Yayıncılık: 461.
- Ricoeur, P. (2004). *Sur la traduction*. Paris: Edition Bayard.
- Saussure, F.D. (1998). *Genel dilbilim dersleri*. (Fransızcadan Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual.

- Schleiermacher, F. (1999). *Des différentes méthodes du traduire* (et autre texte). (Traduits de l'allemand par A. Berman et C. Berner). Paris: Editions du Seuil.
- Vardar, B. (1998). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi A.Ş. 2.baskı.
- Yazıcı, M. (2007). *Yazılı çeviri edinci*. İstanbul: Multilingual.
- Yılmaz, S. (2008). *Les figures de style en français et leur traduction en turc*. Linguistic Edition. Munchen: Lincom Europa.

HOW SHOULD AN INTERPRETER BE LITERATE?

Abstract: In this study, we will examine the relationship between “reading” and “translation”, and between “literacy” and “interpretership”. We aim to find a satisfactory answer to the question “Is the interpreter a real literate?” The “reading” and “interpreting” actions will be considered in the frame of linguistics of discourse. For this reason, the study examines how the elements with the components such as “word, utterance, discourse”, which constitute the written text and also the prosodic factors that constitute the extra components, are to be read and interpreted by an interpreter. On the other hand, we will point to the importance of indicators and the function of enunciation on the context during the reading process. Consequently, it will be indicated how we need to read and examine the utterance and its fractions by concrete examples which are chosen from a classic novel that has been translated from Turkish language into French with the method of discourse analysis.

Key Words: Enunciation, Discourse Linguistics, Literate, Sign System, Translation Studies, Translator.